

“Als Koningen dwaas te keer gaan, krijgt het volk de klappen”ⁱ

Kees Schuyt

Gaarne wil ik mijn oprechte dank uitspreken voor de uitreiking van dit mooie boek *De Boemerang van Oorlog en Geweld, een hedendaagse samenspraak over Erasmus' visie op oorlog en vrede*. Maar mijn dank gaat met grote vreugde gepaard, want dit is wel een héél bijzonder boek, niet alleen qua vormgeving en de vele bijdragen van de auteurs rondom de Stichting *Huis van Erasmus*. Het bevat namelijk het lange essay, dat Erasmus in 1515 schreef onder de titel *De oorlog is zoet voor wie hem niet kent*. Bij de voorbereiding van deze middag ging ik het essay lezen, dat onderdeel uitmaakt van de *Adagia*ⁱⁱ, de verzameling spreekwoorden en gezegden, die Erasmus vanaf 1500 tot 1533, tot vlak voor zijn dood aanlegde, met steeds meer van zijn eigen stevige opvattingen. Ik schrok letterlijk van de actualiteit van wat Erasmus daar schrijft. Ik viel bij wijze van spreken van mijn stoel; van bewondering en verbazing. Bewondering voor de scherpe observaties en bewoordingen die Erasmus wijdde aan oorlogszuchtige koningen, pausen en prelaten en het brave soldatenvolk dat achter hen aansjokt, maar ook voor de prachtige en inspiratiebrengende beschrijving van Erasmus van die eenvoudige vrede en welke goede dingen met vrede meekomen. Verbazing overviel mij omdat ik me afvroeg waarom we deze tekst zo weinig kennen, nauwelijks lezen, en niet eens meer een discussie waardig achten.

Maar dat is nu veranderd met de uitgave van *De Boemerang*, van de hoofdtekst van Erasmus *Zoet is de oorlog* en met de samenspraak, die nu mogelijk is geworden met de bijdragen van elf auteurs, die ieder een reflectie geven op hedendaagse oorlogsvoering en het uitblijven van vrede, waar miljoenen mensen, op de vlucht voor geweld, naar snakken. Deze reflecties worden voorafgegaan door een fel statement van *Huis van Erasmus* onder de titel *Bitter is de oorlog voor wie hem kennen* en wordt besloten met een kort essay van Rein Heijne en van de voorzitter van de Stichting, Hendrik Verweel. Ik wil de Stichting zeer van harte gelukwensen met deze bijzondere uitgave; een beter slotakkoord van de Erasmusweek hadden U en de stad Rotterdam niet kunnen wensen.

Bitter en Zoet; dat is een tegenstelling die door het boek heenloopt en dat is niet verwonderlijk. Erasmus noemde de oorlog in zijn essay ‘zoet’ⁱⁱⁱ, maar hij bedoelde natuurlijk bitter. Alleen diegenen die geen ervaring hebben met oorlogen en geweld, jonge rekruten bijvoorbeeld, gaan zingend naar het slagveld. Zoals aan het begin van de Eerste Wereldoorlog in alle Europese steden - Berlijn, München, Parijs, Lille, Londen, Manchester - jongeren de straat opgingen om te juichen en te schreeuwen om oorlog, en zich massaal inschreven om hun land te dienen^{iv} – om vervolgens tegen elkaar te vechten. De zoon van Käthe Kollwitz was één van hen en zijn ouders konden hem tot hun eigen verbazing en verdriet niet tegenhouden^v. Hoe bitter liep dit af. Miljoenen sneuvelden, meer dan honderdduizend vluchtelingen uit België die in Nederland welkom waren. De Engelse dichter Wilfred Owen schreef er een wanhopig gedicht over dat nog steeds beroemd is: Dulce et decorum est pro patria mori^{vi}: “Zoet en goed is het om voor het vaderland te sterven” met een sarcastische verwijzing naar de zoete lofzang van Horatius op de oorlog^{vii}. Owen noemde het “die oude Leugen” die je niet geestdriftig moet doorgeven aan jongeren en kinderen. Maar Owen was ook een van die jongeren geweest die had staan juichen en zichzelf had opgegeven om te vechten; een van hen die de oorlog niet kennen. En die te laat de bitterheid ervan moest smaken.

Die bitterheid van de oorlog wordt door Erasmus heel precies beschreven. Ik geef enkele citaten, maar ik waarschuw: als U begint te lezen, zal U zijn essay gewoon niet meer weg kunnen leggen.

“Toch is het verbazingwekkend hoe men zich vandaag overal halsoverkop in een oorlog stort. Met wat voor barbaars geweld wordt hij gevoerd door heidenen en christenen, door leken net zo goed als door priesters en bisschoppen. Het zijn niet alleen de jongeren zonder ervaring, maar ook ouderen die het al zo vaak hebben meegemaakt. (...) Men kan zich met veel reden afvragen welke boze geest, welke plaag, welk ongebreideld verlangen, welke waanzin de menselijke geest voor het eerst heeft doen denken aan zo’n monsterlijke onderneming. Wat heeft dit vriendelijke wezen met zijn aangeboren drang naar vrede en welwillendheid, het enige aan wie het welzijn van alle andere schepselen is toevertrouwd, er toe gebracht om zijn medemens met zo’n dierlijke waanzin, zo’n uitzinnig getier en gekrijs te lijf te gaan?”^{viii}

Erasmus contrasteert vervolgens met zijn prachtige retoriek de waanzin van oorlog en geweld en het vreugdevolle van de vrede, die begint wanneer vrienden iets gemeenschappelijks uitdragen;^{ix} het gesprek aangaan in plaats van het zwaard meedragen. De gevolgen respectievelijk van de oorlog en van vrede worden nauwkeurig in kaart gebracht. Oorlogen gaan immer gepaard, zo zegt Erasmus, met ander geweld, met rampspoed en soldatenleed. Ik citeer nog een keer uit *Zoet is de oorlog*:

“de oogst die overal wordt vertrapt, boerderijen verbrand, dorpen gaan in vlammen op, vee wordt meegedreven, meisjes verkracht, oude mensen als gevangenen meegevoerd, kerken ontheiligd; het is al roven, plunderen en geweld wat de klok slaat.”^x

De samenleving wordt in diepe rouw gedompeld. “Als Koningen dwaas te keer gaan, krijgt het volk de klappen” schrijft Erasmus in zijn brief aan Guillaume Budé.^{xi} *Klacht van de Vrede*^{xii}, het tweede belangrijke geschrift tegen oorlog en geweld, werd gepubliceerd in 1517, het jaar van de stijfkoppige Luther en het begin van een eindeloze reeks godsdienstoorlogen. Erasmus was geen pacifist. Hij was tegen barbarij, tegen de hovaardij van oorlogvoerende politieke leiders, vóór vrede en vriendschap onder en tussen de volkeren; maar als je wordt aangevallen, als land of als persoon, was verweer met dezelfde wapens vereist en geoorloofd^{xiii}.

Het is alsof Erasmus de hedendaagse wereld beschrijft: het eindeloze bombarderen in Aleppo, de martelingen in de gevangnissen van Assad, de onvoorstelbare wreedheden van IS, de vluchtelingen en alle oorlogskinderen, die letterlijk geen kant meer uit kunnen, geen toekomst hebben en overal hun oorlogstrauma met zich mee zullen dragen; de miljoenen oliedollars voor wapens die de Verenigde Staten vorig jaar nog verkocht aan de oorlogvoerende koning en prins van Saoedi-Arabië; de laksheid en lafheid van leiders, de uitzichtloosheid van een oplossing. Erasmus had gelijk: binnenlands geweld, geweld jegens personen, gemene, vernederende criminaliteit stijgen altijd wanneer internationale gewelddadigheden en misdrijven tegen de menselijkheid worden goedgepraat.

Als men hier moedeloos van wordt – en dat kan ik me goed indenken – zijn er verschillende wegen: de weg van de hoop en de utopie, waar Hendrik Verweel zojuist over sprak; of de weg van de opvoeding en het onderwijs, zo belangrijk bij Erasmus. “De talenten van begaafde mensen zijn verschillend” schreef hij in een brief aan aartsbisschop Jean de Carondelet in 1523, “maar laat ieder tonen waartoe hij of zij in staat is en zo proberen bij te dragen aan het onderricht van allen.”^{xiv} Zelf zie ik de weg van de geweldloze conflictbeslechting, een late uitvinding in de twintigste eeuw, die we heel serieus verder zouden moeten ontwikkelen.

Hoe gecompliceerd de vraagstukken ook zijn, soms kan ik de verleiding niet weerstaan om de ingewikkeldheid van het samenleven – met sociologische verbeeldingskracht – tot een

bepaalde kern terug te brengen. Hoe is vreedzaam samenleven in en tussen mensen, in en tussen staten, in en tussen culturen mogelijk? Is Eeuwige Vrede, zoals de Verlichtingsfilosoof Kant het noemde, denkbaar en bereikbaar?^{xv} Hoe zou een samenleving zonder wapens en wapenhandel er uit zien? Een vreedzame sociale situatie is één van de vijf sociale situaties, die in elke samenleving te vinden zijn. Er zijn er maar vijf, op de vingers van één hand te tellen. Ik noem ze eerst om dan te suggereren hoe je van de ene naar de andere sociale situatie kan geraken. Om te beginnen zijn er *vreedzame situaties*, waarin sprake is van een zekere, vaak onuitgesproken harmonie, van innerlijke en uiterlijke vrede. Erasmus schetst die voortreffelijk in zijn essay over de oorlog^{xvi}. Daarna komen, als tweede soort, *problematische situaties*; dat zijn situaties waarin lastige problemen zich manifesteren, maar waarin die problemen in beginsel best oplosbaar zijn en de harmonie niet hoeven te verstoren; integendeel waar meer harmonie kan ontstaan doordat problemen worden overwonnen. Welzijn is weerstand overwinnen. *All life is problem solving* (Popper)^{xvii}. Het zijn problemen die vragen om een effectieve aanpak en enige inventiviteit in probleemoplossing. Die inventiviteit kan zich aandienen in de derde grondsituatie van het samenleven, die ik de *potentievolle situatie* zou willen noemen. Anderen noemen dit vaak een crisissituatie en verbinden die crisis dan met een kans. De financiële crisis, de Eurocrisis, de vluchtelingencrisis. Ik noem het liever potentievolle situaties, want in zo'n situatie kan het nog alle kanten uit gaan, zowel ten goede als ten kwade gekeerd. Vanuit een actuele situatie onderzoekt men de mogelijke, potentievolle, nieuwe routes en paden, nieuwe manieren van doen en denken om problemen en crisissen op te lossen. Zó is ooit voor de overdracht van goederen de ruil uitgevonden, als alternatief voor de roof, zo is het geld uitgevonden, het eerlijke rechtsproces en later de rechtsstaat. Van roof naar ruil; van roofoorlog naar onderhandelingen. Inventiviteit en slimme aanpassingen is het goed bewaarde geheim van beschavingen, misschien wel van de mensheid. Maar de gekozen nieuwe paden kunnen ook verkeerd uitpakken en kunnen zo op de vierde en meest bekende sociale situatie uitlopen: *een conflictsituatie*, waar twee of meer partijen met elkaar strijd leveren, zoals twee honden vechten om één been. Erasmus geeft in zijn essay een mooi voorbeeld hoe twee om hun eigendom vechtende bloedverwanten tot een vreedzame oplossing kwamen.^{xviii} Conflicten zijn onvermijdelijk in een samenleving, hoe goed die ook is ingericht. Een samenleving zonder conflictsituaties is een utopie en het streven ernaar heeft in het verleden veel ellende met zich mee gebracht. Het gaat er juist om manieren te vinden om die onvermijdelijke conflicten op een fatsoenlijke, humane en niet-destructieve manier op te lossen. Dat is niet onmogelijk. Waar dat niet lukt ontstaat de vijfde sociale grondsituatie: *de oorlogssituatie*, die sinds mensenheugenis bij ons is.

Deze vijf sociale situaties, ik noem ze nog eens: de vreedzame, de probleem-, potentievolle, conflict- en oorlogssituatie; en welke is nu de belangrijkste? Daar kunnen we over twisten. Sommige noemen de eerste, de vreedzame, anderen verheerlijken de vijfde, de oorlogssituatie. Zelf denk ik, realistisch gezien, niet aan deze twee uitersten, maar ik zie vooral de slimme oplossingen in de tweede, de derde en de vierde situatie de sleutelrol spelen in het samen leven; in het goed, dat wil zeggen fatsoenlijk samenleven, waar de waardigheid van iedere mens wordt geëerbiedigd. Daarom hebben deze drie het meest onze aandacht en oefening nodig. Inventieve probleem- en conflictoplossing, daar gaat het om. Hoe kunnen we de terugkeer naar een vreedzame situatie voor zoveel mogelijk mensen bereiken? Door een oorlogssituatie te transformeren in een ingewikkelde conflictsituatie, met als enige voorwaarde dat het conflict niet-gewelddadig wordt uitgevochten. Een conflictsituatie kan worden getransformeerd in een potentievolle situatie, waarin inventieve nieuwe mogelijkheden voor oplossingen voor oude conflicten en nieuwe problemen worden gezocht en beproefd. De goede keuzen in een potentievolle situatie kunnen via geslaagde en effectieve behandeling van problemen in probleemsituaties leiden tot een vreedzame situatie, juist

omdat men gezamenlijk conflicten en problemen beheersbaar heeft gemaakt en men potentiële nieuwe, nog niet beproefde paden, heeft durven inslaan. In één woord: de-escalatie, in stappen, van oorlog naar vrede, terwijl ik realistisch genoeg ben om te zien dat escalatie vaak als de snelste en de gemakkelijkste uitweg wordt gekozen. Toch blijven zoeken. Hoe zou het zijn om naar huis terug te keren, is de vraag die miljoenen vluchtelingen blijven stellen; naar huis terugkeren is: blijven zoeken en blijven verlangen naar vrede in onze huizen, onze scholen, in opvangcentra, kazernes, stadions, paleizen, rechtszalen, parlementen, kortom, samengevat: in al onze samenlevingen.

Ik dank U voor uw aandacht

ⁱ Erasmus citeert Horatius in een brief uit Engeland aan de Franse humanist Guillaume Budé, 1521; Horatius, Brieven 1,2:14 in: Horatius, *Verzamelde gedichten*, uitgegeven, vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Schrijvers, Groningen: Historische Uitgeverij, 2003, p. 401.

ⁱⁱ Desiderius Erasmus, *Spreekwoorden/Adagia*, Verzameld Werk, deel 5, vertaald door J. de Landtsheer, Amsterdam: Atheneum, Polak en van Gennip, 2011.

ⁱⁱⁱ Erasmus, 'De oorlog is zoet voor wie hem niet kent' in: *Spreekwoorden/Adagia*, iv, 1,1, blz. 535 – 581, op cit.

^{iv} Thomas Scheff, 'The World Social System: The Origins of World War I' in: *Bloody Revenge, Emotions, Nationalism and War*, Oxford: Westview Press, 1994, p. 75-105.

^v Käthe Kollwitz, *Ich Sah die Welt mit liebevolle Blicken, ein Leben in Selbstzeugnissen*, Wiesbaden: Fourier Verlag, 1968; Tagebücher, i.h.b. 6 august 1914 bis 30 Oktober 1914, p. 79-88; zie ook: C. Krahmer, *Kollwitz*, Reinbek: Rororo 1996.

^{vi} J. Eijkelboom, *The War Poets, Engelstalige gedichten over de Eerste en Tweede Wereldoorlog*, vertaald door J. Eijkelboom, Sliedrecht: Wagner en Van Santen, 2002, p. 82 en 83; zie ook: Tom Lanoy, *Niemandland, gedichten uit de Grootte Oorlog*, Amsterdam: Prometheus, 2002, p. 10 en 11.

^{vii} Horatius, Oden, 3,2:13 in: *Verzamelde gedichten*, op cit. p. 317.

^{viii} Erasmus, 'De oorlog is zoet voor wie hem niet kent' in: *Adagia*, op cit. p. 536.

^{ix} K. Eden, *Friends Hold All Things in Common, Tradition, Intellectual Property and the Adages of Erasmus*, New Haven: Yale University Press, 2001, p. 142 e.v.

^x Idem, p. 540

^{xi} Zie voetnoot 1.

^{xii} Desiderius Erasmus, *Vrede's Weeklacht en andere geschriften*, vertaald en toegelicht door P.M.M. Geurts, Baarn: Ambo Klassiek, 1989.

^{xiii} Erasmus, 'De oorlog is zoet voor wie hem niet kent', in: *Adagia*, op cit. p. 575; zie ook H. Trapman, *Erasmus van Rotterdam, een kennismaking*, Rotterdam: EUR, 2008, p. 47-48.

^{xiv} Erasmus, brief aan J. de Carondelet, Bazel, 5 januari 1523.

^{xv} Immanuel Kant, 'De Eeuwige Vrede' in: *Kleine Werken, geschriften uit de periode 1784 – 1795*, Kampen: Agora, 2003, p. 261-309.

^{xvi} Erasmus, 'De oorlog is zoet voor wie hem niet kent' in: *Adagia*, op cit. , p. 536-539.

^{xvii} K. Popper, *All Life is Problem Solving*, Londen: Routledge, 1999, p. 99-105.

^{xviii} Erasmus, idem, p. 569